

DUVARLAR ARASINDA ANTALYA YAHUDİ CEMAATİ-I

Mustafa ORAL*

Özet

Bu makalede bugüne kadar ancak varlığından haberdar olduğumuz Antalya Yahudi cemaatinin tarihsel serüvenini ilk defa topluca ortaya koyuyoruz. Antalya kentinin de içinde bulunduğu Pamfilya'nın Yahudi yerleşim izleri bölgenin gelişkin kıyı kentlerinde Bergama Krallığı döneminden itibaren açıkça izlenebilir. Roma ve Bizans döneminde Yunan kültürünün etkisinde olan Pamfilya Yahudileri, Hristiyanlaşma durumuna maruz kalmaları nedeniyle etkilerini kaybetmeye, bölgeye yapılan Arap saldırıları nedeniyle de en önemli yerleşim yerleri olan Side'den ve diğer kentlerden kalkarak Antalya kentinde toplanmaya başladılar. İşte bu arada ortaya çıkıp hızla yayılan Karaim göçleri sonucunda Antalya şehrinin yeni bir Yahudi yerleşimine sahne olduğunu ve sonuçta Rabbanîler ve Karaimler adında iki Yahudi grubunun ortaya çıktığını görüyoruz. Selçuklu ve Beylikler döneminde müstakil bir mahallede oturacak kadar yoğun ve etkin olan Antalya Yahudilerinin Rabbanî cemaati İstanbul'un fethinden sonraki dönemde yeni başkente taşınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Antalya, Side, Myra, Phaselis, Yahudi, Karaim, Rabbanî

ANTALYA'S JEWISH COMMUNITY WITHIN WALLS-I

Abstract

In this article, we present for the first time, a complete historical account of the Jewish community in Antalya, up to present just only the existence of them has been known. The clear signs of Jewish settlement in the prosperous coastal cities of Pamphylia region -within whose borders today lies the province of Antalya- can be traced back to the period of the Bergama Kingdom. Falling under the influence of Greek culture during the Roman and Byzantine period, the Jewish population of Pamphylia was subjected to Christianization, eventually beginning to lose their influential position. Meanwhile as a result of the Arab attacks, the Jews of Pamphylia abandoned Side and their other important settlements, congregating in the Province of Antalya. We see that, as a consequence of newly emerging and rapidly spreading Karaim immigrations, Antalya became the new destination for Jewish settlement, and became home for two Jewish congregations, namely Rabbinics and Karaites. During the period of the Seljuks and Beyliks (Principalities), the Rabbinic Jewish Community in Antalya was influential and large enough to have its own separate neighbourhood. The community migrated to the new capital İstanbul following the city's conquest.

Key Words

Antalya, Side, Myra, Phaselis, Jewish, Karaites, Rabbinic

Eski ve Orta çağlarda Antalya'da bir Yahudi cemaatinin bulunduğu yazılmış, ancak cemaatin kökenleri ve sonraki durumu inceleme konusu edilmediği. Bu makalenin konusu, Antikçağda "bütün kabileler diyarı" denilen Pamphylia (Pamfilya) bölgesinde Attaleia (Antalya) kentinin kuruluşundan, yani Bergama Krallığı döneminden Osmanlı'ya kendi doğal seyrini izleyen ve Batı ile Doğu arasında ticaret bir ulus olarak tanınan Yahudi cemaati vesilesiyle Attaleia ve çevresinin ticaret ilişkileri ve cemaatin tarihsel serüvenidir. Antalya kentiyile yakın ilişkileri bulunan ve *Eski/Yanık Antalya* olarak da bilinen Side kentini de bu araştırmanın kapsamına aldık.

Attaleia kentinin de içinde bulunduğu bölge; batıda Likya, kuzeyde Pisidya dağları, doğuda Dağlık Kilikya (Kilikia Trakheia) ile çevrili olup Pamfilya denirdi. Bu deyim Antikçağda özellikle dağlık bölgeden Pamfilya Denizi'ne doğru alçalan düzlük bölgeye karşılık kullanılırdı. Batıdaki Likya'dan, en doğudaki Melas çayına kadar uzanan bölgenin¹ en genç kenti, Bergama Kralı II. Attalos'un M.Ö. 158'de kurduğu Attaleia kentidir. II. Attalos (M.Ö. 158–138), Pamfilya'nın batısını işgal etmiş, bölgenin tek işlek limanı Side'yi almayınca dayanmasına bir üs sağlamak için Korykos adındaki balıkçı köyünün üzerinde kendi adına izafeten yeniden kurmuştur².

Kâtip Çelebi, *Cihannüma* (1654) başlıklı coğrafya kitabında Attaleia (Adalya) kalesinin kurucusunun İran hükümdarı Dahhak-ı Mari olduğunu, bu hükümdarın üç kattan oluşan kalenin her katında bir oğlunu iskân ettirdiğini yazıyor. Bu rivayeti aktaran *Antalya Livâsı Tarihi* (1922) müellifi S. Fikri Erten, bunun doğru olmadığını belirtiyor³. Bununla birlikte, tarihî Antalya kalesinin tahkim şeklini ve üç kattan oluşan o antik yerleşim biçimini ilk kez çizimiyle birlikte aktaran S. Fikri Erten'dir.

Attaleia kalesinde oturan dinsel ve irksal unsurlar arasında Yahudi cemaati de bulunur. Attaleia kentinde ilk Yahudi iskânı oldukça geç bir devirde görülür. Bununla birlikte bu cemaatin Pamfilya ve Likya bölgesinde daha erken yerleştikleri anlaşılıyor. Bergama (Pergamum) Kralı II. Attalos döneminde, bağımsız birer şehir olan Karia'nın Myndos, Halikarnasos (Bodrum) ve Knidos şehirleri ile Likya'nın Phaselis, Pamfilya'nın Side şehirlerinde birer Yahudi kolonisinin bulunduğu görülüyor. Bundan başka Bergama'da da hatırı sayılır oranda bir Yahudi cemaati bulunuyordu ve buranın Yahudileri Roma ve Kudüs'le yakın ilişkiler içinde idiler⁴.

Bu ilişkilerin bir boyutu Kudüs'e gidip gelen Yahudi hacılar, bir başka boyutu ise Pamfilya ve Likya bölgesinden gelip geçen Yahudilerin ticaret ilişkidir. *Yeni Ahit'in "Resullerin İşleri"* bölümünde (2/10) Hz. İsa'nın vefatını izle-

¹ Arif Müfid Mansel, *İlkçağda Antalya Bölgesi*, İstanbul, 1956, s.3.

² Clemens Emin Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, çev. S. Atlan, Ankara, TTK, 1957, s.37.

³ Süleyman Fikri, *Antalya Livâsı Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Âmiri, 1338, s.28.

⁴ Paul R. Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge, 1997, s.6-7.

yen günlerde eski bir Yahudi hasat bayramı (*Şavout*) olan ve sonradan Hristiyanların Paskalya'dan sonraki 50 günlük bayramı haline gelen *Pentikost* gününde her millete Yahudilerin, dindar adamların Kudüs'te (Jerusalem) oturduğu, bunlar arasında Pamfilyalıların da bulunduğu anlatılıyor⁵. Pamfilyalı Yahudilerin Sideli olması kuvvetle muhtemeldir.

Tarsuslu St. Paulus'un yoldaşı Kıbrıslı Barnabas ile birlikte, M. S. 50'li yıllarda Anadolu'nun ve Doğu Akdeniz'in Helenleşmiş toplumları ile Yahudiler arasında İsa'nın öğretisini yaymak yolundaki faaliyetlerinin anlatıldığı seyahat güzergâhına ve etkinliklerine baktığımızda *Attaleia* ile *Perge*'nin bu seyahat güzergâhında bulunduğunu⁶, ancak burada Yahudi cemaati varlığına ilişkin bilgiler verilmemiş olduğunu görüyoruz. Bunu izleyen II. ve III. yüzyıllarda *Perge* ile *Side*'de Hristiyanlık hızlı bir gelişim ve yayılım göstermiş, bu sırada kimi Hristiyan azizler (*Martyrdom of Conon*) Yahudilerin Hz. İsa'ya iftira attıklarına ilişkin söylemler geliştirmeye başladılar⁷.

Roma döneminde Akdeniz'de önemli bir köle pazarı olarak gelişim gösteren *Side*, geç Bizans devrinde dört büyük mahalleye ayrılmıştı: Büyük Kapı, *Quadrige*, *Sunak* ve Büyük İmalâthane. Büyük İmalâthane mahallesi, şehirde gelişmiş bir sanayinin bulunduğu göstergesidir. Bu dört mahallenin şehir *phyle*'lerine karşılık gelip gelmediği kesin değildir. Bizans döneminde *Side*'deki Yahudilere ilişkin birçok yazıt vardır. Bu yazıtlara göre Yahudilerin *Side* şehrinde önemli bir koloni oluşturdukları anlaşılıyor. *Side*'nin Yahudi kolonisi iki adet de sinagog kurmuştu⁸.

V. yüzyıl başlarında "*archon*" adında bir yöneticinin reisliği altında bulunan *Side* Yahudileri, bir Musevî millet meclisi (*Sanhedrin*) ile ağırlık ve sikkelelerin ölçümünden sorumlu bir ofise (*Zygostatēs*) sahiptiler. Sinagogun İsak adındaki yöneticisi (*curator*), *ambo*'dan *apse*'ye yapının mermerden tezyinatını tamamlamış, iki yedi kollu şamdan ile iki sütun başını restore ettirmişti. *Jacob*'un oğlu ve *Zygostatēs* ofisinin sorumlusu Başdekan ve Tartıcı olan *Leontios* adındaki diğer bir sinagog yöneticisi ise bir çeşmeli avlunun yapımını üstlenmişti⁹. *C. Foss*, belgelerin *Side*'deki sinagogun içinde bir çeşmenin bulunduğu sıralı sütunlar ile çevrili ve avlulu bir Hristiyan bazilikasına çok benzeyen *Sardes*'deki yapıya benzediğini düşünüyor¹⁰.

Side'de ilk kazıları yapan Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, revaklı avlunun toplanma salonunun yanında ya da arkasında bulunması ihtimalinden bah-

⁵ A.g.e., s.25. *Kitabı Mukaddes/Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, C.II, İstanbul, 1976, s.120.

⁶ R. Wallace-W. Williams, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, çev. Z. Z. İlgelen, İstanbul, 1999, s.3-8.

⁷ Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, s.30-31 dn 125.

⁸ Mansel, a.e.e., s.11-12, 20; George E. Bean, *Turkey's Southern Shore*, London, 1979, s.18.

⁹ Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, s.173; George E. Bean-Arif Müfid Mansel-Jale İnan, *Side Agorası ve Civarındaki Binalar. 1948 Yılı Kazılarına Dair Rapor*, Ankara TTK, 1956, Yazıt Nu. 69, s.94-95; Clive Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Hampshire, 1996, s.42.

¹⁰ Clive Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Hampshire, 1996, s.42.

sediyor ve yayınladığı yedi kollu şamdan tasvirinin bu sinagoglara ait olabileceğini belirtiyor¹¹.

Side Yahudilerine ilişkin bir başka kalıntı türü yedi kollu şamdandır. Biri Arif Müfid Mansel tarafından kazılarda bulunan ve Side Arkeoloji Müzesi'nde 3142 numara ile sergilenen ve bir taş levha üzerinde tasvir edilen yedi kollu şamdandır ki, ilk defa Arif Müfid Mansel tarafından 1978 yılında yayınlanan Side kazıları raporunda yayınlanır¹². Diğeri ise Side Müzesi'nin girişinin sonunda bir duvarın üzerinde bulunuyor ki, ilk defa tarafımızdan burada yayınlanıyor. Bu kanıtlar, Side'nin Yahudi cemaatinin müzenin bulunduğu mahalde oturduğunu gösteriyor.

M.S. II. ve III. yüzyıllarda Pamfilya ve bu arada Side'nin *altınçağı* olmuştur. Bu dönemde Side, gerisindeki verimli topraklardan büyük ölçüde yararlanıyor, sahip olduğu sulama tesisleri sayesinde bunların verimini azami derecede arttırıyordu. Side'nin en önemli ürünleri arasında zeytin ve zeytinyağı yanısıra balık ve balıkçılık bulunuyordu. Aynı zamanda büyük tersanelerine sahip olan Side, bu çağın en tanınmış bir esir pazarıdır... Büyük ticaret filosuyla çoğunlukla Doğu Akdeniz kentleri ile sıkı ticaret ilişkilerinde bulunur. Bununla birlikte, Ateneus'taki bir pasajda ticaret hayatında Sideli tüccarların iyi bir şöhreti olmadıkları görülüyor¹³. Bir mecliste hazır-cevap olarak bilinen Stratonikos, dünyada aşağılık insanların kimler olduğu sorusu üzerine, Pamfilya'nın en aşağılık insanların Phaselisliler, dünyanın en aşağılık insanların ise Sideliler olduğunu söyleme cesareti gösteriyordu.

XIX. yüzyılda Likya bölgesinde yapılan araştırmalarda Yahudi izleri bulunmuşsa da son kazılar sırasında M. S. IV.-V. yüzyıllar arasında yapıldığı sanılan Myra'nın (Demre) Andriake limanında bulunan bir sinagog¹⁴ da Side ile çağdaştır.

Pamfilya kentleri arasında yalnızca Attaleia bir ticaret limanı olarak gelişmiş ve gelişimini bugüne kadar da sürdürmüştür. Attaleia'nın M.S. II. yüzyıl ile III. yüzyılın ilk yarısında gelişimi Anadolu ve Pamfilya şehirleri için parlak bir dönem olmuştur. Bölgenin en gelişkin şehri olarak görülen Side, IX. ve X. yüzyıllarda Arapların akınları nedeniyle önce harap bir duruma, sonra bir korsan yuvası haline gelmiştir. Bu etkenler sonucunda IX-X. yüzyıllardan itibaren *Yanık Antalya* tabir edilen Side'nin ahalisi iki günlük mesafede bulunan *Yeni Antalya* (Attaleia) şehrine göçmüştür¹⁵. Attaleia Yahudi cemaati de işte bu sırada oluşum sürecine girmiştir.

V. ve VI. yüzyıllarda Antalya, Bizans'ın en büyük kentlerinden, en önemli deniz üslerinden ve Akdeniz sahilindeki ticaret merkezlerinden biridir. VII.

¹¹ Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları, Ankara, TTK, 1978, s.146.

¹² A.g.e., s.13, 14.

¹³ A.g.e., s.13-14.

¹⁴ Nevzat Çevik, "Likya'da Yahudi Varlığı İlk Kez Kanıtlandı", *Şalom*, 9 Eylül 2009.

¹⁵ Arif Müfid Mansel, *Side Kılavuzu*, Ankara, TTK, 1967, s.9-10.

yüzyılda kurulan ve Batı Toroslar ile Kary a sahili boyunca uzanan ve Bizans donanmasının önemli bir parçası olan *Kibyrrhaeots* deniz temasının merkezi de buradadır. Burası eskiden *Kibyra* (şimdi Karaburun) adında küçük bir kasaba adından geliyor. X. yüzyılın sonlarında İbn Havkal'ın yazdığına göre Bizans'ın sürekli bir ticaret merkezi olan Antalya ile yalnızca Selanik ve Trabzon rekabet edebilecek güçtedir¹⁶. Bu çağda Antalya kentinin ticaret ilişkilerinin en yoğun olduğu şehir İskenderiye'dir.

Eski çağ'da genellikle sakin bir memleket olan Anadolu'nun başlıca ticaret yolları arasında en önemli kavşak noktası Laodiceia'dır. Laodiceia (Denizli) kentine ulaşan yollardan biri güneyden, Pamfilya şehirleri Attaleia, Perge ve saireden gelirdi. Ticaret şehirleri, doğudan batıya giden yollar üzerinde bulunur, Akdeniz sahillerdeki limanlar genellikle batıyla doğrudan ticaret için kullanılırdı¹⁷. Antalya kentinin Kıbrıs, İskenderiye, Rodos başta olmak üzere dönemin önde gelen ticaret noktaları arasındaki yolun tercihi Akdeniz kıyılarında sağlanan güvenliğe bağlıdır.

Müslüman Araplar, VII. yüzyılda Akdeniz'e çıkmışlar, hatta Halife Osman zamanında, 650 yılında Pamfilya Denizi'nin yakınındaki Kıbrıs adasına bir sefer bile yapmışlar, adayı işgal edememişlerse de yıllık 7200 dinar (altın) haraca bağlamışlardı. Ardından Müslüman donanması bugünkü Kaş açıklarında 300 yelkenliden oluşan Bizans donanmasını *Zatu's-Sevari* savaşında denize gömmüştür. Bu önemli olay, Akdeniz'de Müslüman üstünlüğünün başlangıcı olmuştur. Sonraki yıllarda Rodos'a da seferler yapan Araplar, Rodos'u ve Kıbrıs'ı alamadılar, ancak Kilikya'nın ve Akdeniz'in önemli bir ticaret kenti olan Tarsus'u 792 yılında aldılar¹⁸.

Kilikya'nın ardından Pamfilya bölgesine yönelen ve başında Ebu Suleym Ferec el-Hâdim adındaki Türk kökenli bir komutanın kumandasındaki Abbasî Arapları, ilk defa 790'da olmak üzere Antalya şehrini denizden işgal etmişler, ardından IX. yüzyılın ilk yarısında birkaç defa daha istila etmişler, ancak bunlar kısa süreli işgalden öteye gidememiş, bir süre sonra yeniden Bizans idaresine alınmıştır¹⁹.

Kilikya'daki son Arap şehri Tarsus'un Bizanslıların eline geçmesinden (965) itibaren *Kibyra* savaş filonun önemi azalmış, buna karşın özellikle Mısır'daki Fatimîler ile ticaret trafiği bir hayli artmıştır. Doğunun lüks malları için bir aktarma merkezi olarak büyümeye başlayan Antalya şehrinin en belirgin avantajı, *doğunun kapısı* olarak ulaşımdaki müsait yeridir. Bu artışta şehirde oturan küçük bir Yahudi topluluğu büyük paya sahiptir. Çünkü onların Müslüman ülkelerinde oturan Yahudi toplulukları ile yakın ve devamlı ilişkileri

¹⁶ Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, s.6-8. Antalya şehrinin kalesi o kadar büyük ve geniştir ki, dönemin Bizans belgelerinde "kastron" şeklinde geçiyor (Foss, a.g.e., s.12)

¹⁷ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul, MEB, 1960, s.45-59.

¹⁸ Belazuri, *Fütühü'l-Büldan*, C.1, çev. Z. K. Ugan, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1955, s.245, 273.

¹⁹ Bu işgaller için bkz: Hasan Moğol, *Antalya Tarihi*, Ankara, Mehter, 1997, s.29-31.

olmuştur. Yahudiler ile Rumlardan başka şehir Müslüman Araplar, Türkler²⁰, Venedikli, Cenovalı, Pisalı, hatta İspanyol kökenli tüccarların kullandığı uluslararası bir ticaret merkezi konumuna sahiptir²¹.

Yahudiler, içlerinde yaşadıkları milletler tarafından çoğu zaman hakarete maruz kaldıkları içindir ki, bunlardan hiçbiri ile yakın ilişkileri olmamış, onlar kendi aralarında savaşırken, hiçbirinin güvenini sarsmadan her yere girip çıkmışlar, her çeşit değerli eşyanın ticaretini yapan kişiler (*spices*) olarak tanınmışlardır. Bu sayede hiçbir tehlikeye atılmadan büyük kârlar elde etmişler ve sadece ticaretle uğraştıkları için özellikle ticaret şehirlerinde toplanmıştır. Doğudan Batıya, Filistin'den Frankların ülkesine gelen Yahudi tüccarlar tutsak/esir-köle ticareti ile tanınıyorlar ve *toptancı tacirler* olarak dünyanın bilinen hemen bütün kıtalarını dolaşıyorlardı²².

XI. ve XII. yüzyıllarda Arap korsanları tarafından tutsak alınan arkadaşlarını fidye ile serbest bıraktıran Yahudilere ilişkin birçok belgenin bulunduğu *Kahire Genizası*'nda kayıtlıdır²³. Buna göre şehirde büyükçe bir Yahudi kolonisi oturuyordu. Örneğin 1028 yılında ailesinin büyükleri ile reislerinin de içinde bulunduğu Antalyalı 7 Yahudi fidye için tutsak alınmıştı. Bu yıllarda bilinen iki gelişme daha vardır ki, 1'i Kuzey Afrika sahiline çıkarılan 10 Antalyalı Yahudi tutsak hakkında İskenderiye yetkililerine ulaşan mektup, diğeri serbest bırakılmasından sonra Filistin'e gitmeyi talep eden bir hahamın da içinde bulunduğu tutsaklara ilişkindir²⁴.

Antalya Yahudi kolonisinin yalnızca Bizanslılar ile Araplar arasındaki ticarete geniş ve etkin olduğunu değil, aynı zamanda güçlü Bizans imparatorluk donanmasının Akdeniz'de korsanlık sorununu bir türlü çözemediğini de görüyoruz.

XI. yüzyılda Antalya, VIII. yüzyılın ortalarında Mezopotamya'da ortaya çıkan ve hızla yayılan Karaim mezhebi mensuplarının Anadolu'ya, Balkanlara ve Akdeniz'e yayılma sahası üzerindedir; bunun içinde yerleşimlerine sahne olmuştur.

Antalya Yahudilerinin Hristiyanlaşması cemaatin küçülmesine yol açmıştır. John Komnenus'un saltanatının (1118–1143) sonlarında, erkek kardeşleri de vaftiz edilerek Hristiyan yapılan bir Yahudi, aynı zamanda ailesinin konutu olarak kullanılan sinagogu kendilerine bağışlaması ve eski dindaşları tarafından müsadere edilen nesnelere konusunu bir dilekçede yazarak imparatora bildirdi. Konut, Kutsal Diriliş (Paskalya) Kilisesi'ne çevrilmiş ve keşişler yer-

²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Ötügen, 2004, s.306.

²¹ Hansgerd Hellenkemper-Friedrich Hild, *Tabula Imperii Byzantini, Band 8: Lykien und Oamphylien*, Teil 1, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004, s.293 vd. Ayrıca bkz: S.D. Goitein, *A Mediterranean Society*, Berkeley, University of California Press, 1967.

²² W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara, TTK, 2000, s.136-139.

²³ S.D. Goitein, *A Mediterranean Society*, Berkeley, University of California Press, 1967.

²⁴ Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, s.9-10.

leşmişti. Fakat Yahudiler, dönmelerin mülkiyetlerine sahip olmalarını kabul etmediler. Böylece devam edip giden bu sorun, Manuel Komnenus'un 1143'de imparator olmasından hemen sonra Yahudileri çağırtmak ve yemin ettirmek için *Kibyrrhaeol'*un başındaki valisinin (*dux*) görevlendirilmesi hakkında bir emirname yayınlamasına kadar sürüp gitmiştir²⁵.

Antalya limanı, Bizans İmparatorluğu'nun Haçlılar tarafından fethine kadar bazı anlaşmalarla Bizans'a bağlı tüccar uluslara açık bulunuyordu. Venedikli tüccarların bu limana serbestçe girmelerine Manuel Komnène'in 1148 tarihli buyruğu ile izin verilmişti. Bu karar, III. Alexis tarafından 1199'da yenilenmiştir. Ş. Turan'ın tespitine göre, Venediklilere Antalya'da serbest ticaret yapmak hakkını Mayıs 1082 tarihli anlaşma ile I. Aleksios Komnenos vermiştir. Bu anlaşma ile bazı Venediklilere başlıca Levanten kentlerinde de serbest ticaret müsaadesi verilmiştir²⁶.

XI. yüzyılda İskenderiye'den Antalya şehrine yapılan yoğun Yahudi-Karaim göçünün²⁷, Antalya'nın uluslararası bir ticaret merkezi haline getirildiği ve bunun için İtalyan tüccar ulusları ile çeşitli anlaşmaların yapıldığı esnada gerçekleştiğini görüyoruz. Bununla birlikte göçten sonraki yıllarda – Pera'daki gibi- Attaleia'nın Rabbanî ve Karaim cemaatleri arasında gerginlik olduğunu varsaymak yanlış olmaz. Pera'da mezhep mensupları kavgaları aralarına bir duvar çekilmesiyle önlenmişti.

XI. yüzyılda Akdeniz'in her köşesinde Yahudi tacirlerin bulunduğu, 1890 yılında *Kahire Genizası*'nda bulunan tarihî belgeler ile ortaya konulmuş durumda. Bu dönemde Müslüman ülkeleri ile Hristiyan Avrupa arasında aracılık yapan az sayıda Müslüman ile genelde Yahudi tacirler İspanya'yı Mısır'a, Kuzey Afrika'yı Suriye'ye bağlayan geniş bir ulaşım şebekesi kurmuşlardı. 1153'de Frankların Aşkelon'u ele geçirmesinden sonraki dönemde Akdeniz âdeti *bir Latin denizi* haline gelmiş, Doğulu tüccarların yerlerini bu kez Latin tacirler, özellikle İtalyan tüccar ulusları almıştır²⁸.

Doğu Akdeniz bölgesinde bölgenin hâkimlerinden büyük ayrıcalıklar alınarak özellikle kıyılarda bulunan şehirlerde ayrı bir mahalle halinde kurulan İtalyan ticaret kolonileri, geniş hareket serbestlikleri XII. yüzyılda Bizans tarafından sınırlandırılmaya kadar ticaret faaliyetlerini *mahalle-koloniler* yoluyla yürüttüler²⁹. Bu mahalle kolonilerin etraflarının bir surla çevrili ve limanın yanında olduğunu, limanın önünün bir zincirle kapatılarak güvenlik duvarı oluşturulduğunu, bunların Antalya'da da bulunduğunu gezginlerin seyahat

²⁵ A.g.e., s.10.

²⁶ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, C.I, İstanbul, Metis, 1990, s.23.

²⁷ Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Paphlagonien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964, s.11-12; Xavier Planhol, *De La Plaine Pamphylie aux Lacs Pisidiens Nomadisme et vie Paysanne*, Paris, 1958, s.84; J. Star, *The Jews of Byzantine Empire*, Athens, 1939, s.32 vd.

²⁸ Michel Balard, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, çev. R. Çavaş, İstanbul, 2005, s.186-191.

²⁹ A.g.e., s.191-192.

hatıralarında³⁰ görüyoruz. Açıkçası Selçuklu Antalyası'nda olduğu bilinen duvarların tarihi Selçuklu öncesine dayanır.

XI. yüzyıldan itibaren Pamfilya ovasını istila etmiş olan Selçuklu Türklerinin Antalya kentinin 5 Mart 1207'de fethine, İskenderiyeli bir tüccar kafilesinin mallarına kentlin Frank hâkimi Toskanalı Aldo Brandini'nin el koymasından ve Selçuklu hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e meydan okumasından sonraki gelişmeler yol açmıştı³¹. Fetihden hemen sonra Selçuklular ile Kıbrıslı Latinler arasında bir ticaret anlaşması yapan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1211), Antalya'yı, Akdeniz'de bir ithalat ve ihracat limanı ve Selçuklu deniz kuvvetleri için bir hareket merkezi haline koymuştu. Ancak kentlin nüfus çoğunluğunu oluşturan Rumlar ile Frenkler, Selçuklu taht kavgasının hüküm sürdüğü bir sırada, 1212'de ayıklanarak şehirdeki yöneticileri ve Müslüman ahaliyi kılıçtan geçirip kente bütünüyle hâkim oldular³². İşte Selçuklular açısından bu ibretâميز olay, şehrin 1216'da yeniden fethinden sonraki günlerde şehrin duvarlarla üç kısma, üç ayrı mahalleye ayrılmasına yol açtı.

İzzeddin Keykâvus'un (1211-1220) kentlin yeniden fethini gerçekleştirirken yine ticarî çıkarlar baskın gelmişti. Bu dönemde Karadeniz'e açılan en önemli liman kenti konumundaki Sinop'u Bizans'ın elinden aldıktan (1214), Kıbrıs Krallığı ile yeni bir ticaret anlaşması yaptıktan ve Anadolu'nun en büyük ticaret merkezi sayılan ve doğudan batıda giden veya Suriye ve Irak'tan gelip Karadeniz'e ulaşan yolların kesişme noktasında bulunan Sivas'ta yığılan ticaret kervanlarını harekete geçirdikten sonra aynı amacı Akdeniz sahilinde gerçekleştirmek için Antalya şehrini fethetmiş, bunun ardından Kıbrıs Latin Krallığı ile ayrıntılı bir ticaret anlaşması yapmıştır³³. Karadeniz'deki fetihler ile Kıbrıslılar ile anlaşmayı tamamlamak amacıyla I. Alaaddin Keykubat 1221'de Alanya, 1223'te ise Suğdak şehirlerini işgal etmiştir³⁴.

Selçuklu yönetiminin Antalya şehrinde fetihden sonraki günlerde yaptığı ilk işlerden biri, şehrin ahalisini dinsel tabiiyetlerine göre duvarlarla ayırarak her birini ayrı mahallelerde oturtmaya mecbur etmesidir. Bunun temel nedenini şehrin, Rumların isyanının Müslüman ahalinin ve yöneticilerin Cuma namazına durdukları sırada gerçekleşmiş olması nedenine bağlayan Paul Lucas³⁵ olduğu gibi, isyanın bir gece silahlanan Rumların muhafız ve memurlara saldırarak gerçekleştiğini kaydeden İbn Bîbî³⁶ gibi dönemin bir Selçuklu kronikçisi vardır. Sonraki dönemde mahalleleri birbirine bağlayan kapıların Cuma namazının kılındığı esnada ve akşamları devamlı kapatılıy or olması, bunun gü-

³⁰ Bir örnek: 1047'de Akka'yı gezen İrani seyyah Nâsır-ı Hüsvrev'in tasvir ettiği şehrin Minâ ve Liman bölgesi Antalya örneğine çok benziyor (*Sefername*, çev. A. Tarzi, İstanbul, MEB, 1967, s.23-24).

³¹ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. E. Üyepazarıcı, İstanbul, Tarih Vakfı, 2000, s.121.

³² Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye*, s.307, 330.

³³ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, Turan Neşriyat, 1971, s.134-135.

³⁴ Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye*, s.358, 378.

³⁵ Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas*, Tome I, Paris, 1814, s.244.

³⁶ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, çev. M. H. Yınanç, İstanbul, Kitabevi, 2007, s.49.

venlikten kaynaklanan nedenlerle yapıldığı anlaşılıyor.

XI. yüzyılda Antalya şehrine gelmiş olan ve İskenderiye'deki Yahudi cemaatiyle birlikte çalıştığı anlaşılan Antalyalı Yahudi tüccarlar, Selçuklu döneminde Hristiyanlar ve Müslümanlar gibi ayrı bir mahallede yaşamaya devam etmişlerdir. Bizans'tan kalma bir koloni mahallesi olan Liman mahallesinde (*Mînâ*) ise şehrin fatihi I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından korunan Hristiyan tüccarlar oturuyordu. Nitekim Koloni-mahallelerin Antalya şehrinde *Mînâ* adıyla kurulduğunu, Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde varlığını koruduğunu, İbn Battûta'nın 1332'de gördüğü Antalya'ya ilişkin seyahat hatıratında "*Hristiyan tüccarlar 'mînâ' [=liman] adıyla anılan semtte oturmakta dırlar. Bu mahallenin çevresini bir duvar kuşatmakta*"³⁷ ifadesinde görüyoruz. Selçuklu'dan önceki dönemde burada Müslüman ve Yahudi tüccarlar da oturuyor, fetihten sonraki dönemde ise yalnızca Hristiyan tüccarlar bulunuyordu³⁸.

Bu dönemde Antalya, Anadolu ve Konya'nın güneydeki doğal çıkış yeridir ve Mısır ile ticaretin en büyük limanıdır. Selçuklu fethinden önceki günlerde Kıbrıs'ın hâkimiyetinde bulunan Antalya, yerliler (Rumlar) ile Franklar arasında rekabete sahne olmuştu ve Rumlar, Türklerin tarafını tutmuştu. 1207'de kent fethinden hemen sonra Venedik ile bir ticaret anlaşması yapılmış, ancak bu anlaşma kentin bir Cuma günü Müslümanların namazda buldukları sırada 1212'de Rumların eline geçmesi üzerine hükümsüz kalmıştı. 22 Ocak 1216'da Antalya'nın yeniden fethinden sonra ise -Rumlara olan güvensizliğin de etkisiyle- Antalya şehrinde yaşayan üç dinsel grup eskiden var olan duvarlar ihya edilerek mahalle haline getirilmiştir.

Zimmîleri duvarlarla ayırma keyfiyetinin Alanya şehrinde de mevcut olduğunu görüyoruz. Roma döneminde Kıbrıs Yahudi cemaati ile temas halinde bir Yahudi cemaati bulunan Alanya'da³⁹ Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde müstakil bir Yahudi cemaati oluşturacak sayıda Yahudinin bulunduğuna ilişkin bir kayıt yoktur, ancak kalenin, şehrin Selçuklu fethi sırasında iç içe üç surla çevrili bir yapısı vardır⁴⁰.

XVI. yüzyılın başlarında Alanya'yı gezen ve şehrin kaba bir resmini yapan Pîrî Reis, şehrin bir duvarla -aşağı ve yukarı olmak üzere- ikiye ayrıldığını⁴¹ gösteriyor. Aslında Alanya kalesinin kurulu bulunduğu yarımada'yı çevreleyen ve onu üç esas kısma ayıran ve bugün halen ayakta duran surlar şehrin fatihi ve yeniden kurucusu Alâeddin Keykubad döneminden kalmıştır. Antalya'da olduğu gibi Alanya'da da bir kısımdan diğerine müstahkem avlulardan geçile-

³⁷ İbn Battûta Seyahatnâmesi, C.I, çev. A. S. Aykut, İstanbul, Yapı Kredi, 2004, s.403.

³⁸ Şehrin ahâlsî arasında Ermeni kilisesine bağlı olanlar da bulunur (Heyd, a.g.e., s. 611).

³⁹ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler. Tarihi, Siyasî Tetkik*, İstanbul, 1947, s.13.

⁴⁰ Mehmet Önder, *Bitmez-Tükenmez Anadolu*, Ankara, 1970, s.238.

⁴¹ Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, C.IV, ed. E. Z. Ökte, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1988, s.381-383.

rek ulaşıldı⁴². Osmanlı Antalya'sında olduğu gibi, Selçuk ve Osmanlı Alanya'sında bir mahalle oluşturacak nüfus yoğunluğu olmayan Yahudilerin Rumların semtlerinde oturduğu söylenebilir.

Yönetim merkezinde olduğu gibi kenti mahallelere ayıran duvarlar ve surlar da Bizans'tan devralındı. Bu duvarların aslında şehrin tahkimatına yönelik olduğunu ve zaman içinde -İstanbul'da, Niksar'da ve Alanya'da olduğu gibi- dinsel ve ırksal grupları birbirinden ayırmak amacıyla yeniden yapılandırıldığını⁴³ anlıyoruz.

Tuncer Baykara, surların, Mübarizeddin Ertoğuş'un ikinci kez vali olduğu sırada (1216) Sultan İzzeddin Keykâvus döneminde yaptırıldığını, benzerinin Uluborlu ile Niksar'da da bulunduğunu, Antalya şehrindeki surların⁴⁴ ise fetihten sonraki üç aylık yoğun bir çalışma sonucunda (22 Ocak-19 Nisan 1216) *bir ihtiyat tedbiri* olarak yapıldığını, Kale Kapısı'ndan (*Şâhrâh*) Taş Mescit'e uzanan bir şekilde kentin 1/3 oranında ikiye ayrıldığını ve duvarın üzerindeki burçların *hasım tarafın* doğuda olacak şekilde yerleştirildiğini gösteriyor; bundan on yıl kadar sonra, 1225 yılında şehre yığılan Türkmen nüfusunu kalenin içine yerleştirmek amacıyla Sultan I. Alaeddin Keykubad tarafından aynı tarzda ikinci bir duvarın yapıldığını, yeni surların eski surla birlikte yeni bir *İçkale* ortaya çıkarmış olduğunu, bundan sonra iki sur arasında Türkler tarafından Ahi Yusuf Mescidi'nin yapılmış olduğunu⁴⁵ yazıyor.

Antalya şehrinde oturan milletler ortalık kararınca ve Müslümanlar Cuma namazını kıldıkları sırada mahallelerinin kapılarını kapatmak zorunda olduklarını Antalya şehri gezip gören hemen bütün seyyahlar dikkatli bir şekilde yazıyorlar. Mahallelerin duvar ve surlarla ayrılması keyfiyetinin Osmanlı döneminde de devam ettirildiğini, zimmîlerin oturdukları mahallelerde Müslüman Türklerin de oturmaları gerçeği,⁴⁶ bu ayırma işleminin eskiye oranla zamanla yumuşatıldığını gösteriyor.

Selçuklu döneminde uluslararası ticarî mübadele ve hareketlerin ilerlemesi sayesinde büyük kervan yolları üzerinde bulunan Antalya, Konya, Kayseri, Sivas, Samsun, Erzincan, Erzurum ve Malatya gibi şehirler oldukça gelişmiş bir durumda bulunuyordu. Bu şehirlerde İtalyan, Fransız, İranlı, Suriyeli ve sair halkların yanısıra Yahudi mahalleleri oluşmuştu. Müslüman Türkler ise Kıbrıs'ın Magosa şehri ile Suriye'nin ve Kırım'ın bazı şehirlerinde ticaret yapmak amacıyla yerleşmiş idiler⁴⁷.

⁴² Alanya kalesinin ve şehrinin bölümleri için bkz: Vasos Voyacoglu, **Alanya**, çev. A. Ozil, Alanya, DAKTAV, 2002, s.32-33; Ali Yıldırım, **Alanya Kitâbeleri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2002, s.113.

⁴³ Tuncer Baykara, **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)**, Ankara, 2000.

⁴⁴ Bunun için bkz: S. Redford-G. Leiser, **Taşa Yazılan Zafer/Victory Inscribed**, Antalya, 2008.

⁴⁵ "Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya", **Antalya IV. Selçuklu Semineri**, Antalya, 1993, s.38-43.

⁴⁶ Behset Karaca, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı**, Isparta, Fakülte, 2002, s.128.

⁴⁷ Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, s.137.

Bu durumda Antalya Yahudi cemaatinin etrafı duvarlarla çevrili ayrı bir mahallede oturması imkânsız hale geliyor; çünkü Süleyman Fikri Erten'in çiziminde gösterilen üç mahalleden ikisinin Türklerle iskân edilmesi sonucunda geriye çoğunluğunu Rumların oluşturduğu bir mahalle kalıyor ki, bu durumda İbn Battûta'nın 1332'de gördüğü etrafı duvarlarla çevrili bir Yahudi mahallesinin gerçek olmaması gerekir. Şu halde bugünkü Civelek Sokak ile Hesapçı Sokak arasında bulunan etrafı duvarlarla çevrili mahallede Yahudilerin, Makbule ve Barbaros mahallelerinin bulunduğu kısımda Ermeniler ile Rumların, Alâeddin Camisi ile Ahi Yusuf Mescidi'nin çevresindeki kısımda ise Müslümanların oturduğunu, ancak zaman içinde Müslüman Türklerin Rumlar tarafına doğru genişleyerek nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu, Yahudilerin de bir zaman sonra Balibey Mahallesi tarafına taşındığını ve XX. yüzyılın ortalarına kadar burada yaşadığı anlaşılıyor.

Antalya'daki durumun Konya, İstanbul, Alanya gibi bazı şehirler için de geçerli olduğunu, ancak şehrin hâkimi Müslüman Türkleri Rumlardan ve Yahudilerden birer duvarla ayırma işleminin Niksar, Borgulu, Antalya ve Alanya gibi birkaç şehirle sınırlı olduğunu görüyoruz. İstanbul'da Yahudilerin oturduğu Bahçekapı ile Ayasofya arasındaki mahallenin surlardan denize doğru çıkış kapısı olan ve Yenicami civarında bulunan mahalleye Bizans döneminde *Porta Hebraica/Porta Judeca* denirdi. Bizans'ta zimmîleri duvarlarla ayırma durumu yalnızca Hristiyanlar ile Yahudiler arasında değil, farklı mezhep mensubu Yahudiler arasında da uygulanıyordu. 1170'de İstanbul'u ziyaret eden Yahudi seyyahı Tudelalı Benjamin, Pera'da Rabbanî ve Karaim Yahudileri arasında sıkça vuku bulan kavgaları önlemek amacıyla aralarına yüksek bir duvar çekilmiş olduğunu yazıyor⁴⁸.

Birçok İslâm ülkelerinin yanı sıra Selçuklu ve Bizans'taki uygulamaların, çağdaş kimi monarşiler tarafından da uygulandığına tanık oluyoruz. Örneğin Macar krallarının başşehri Tuna'nın sağındaki Buda (Budun) şehrinin XV. yüzyılda şu altı mahalleye ayrılmış olduğu görülüyor: Saray Mahallesi, Yüksek şehir, Su Şehri, Yahudi Mahallesi, Yukarı Mahalle ve Aşağı Mahalle. 1432'de Buda'yı gezen Fransız gezgini Bertrandon De La Broquière, burada Fransızca'yı çok iyi konuşan birçok Yahudi bulunduğunu, bunların Fransız Krallığı'ndan kovulmuş olduğunu belirtiyor⁴⁹. 1524'te Buda'yı alan Osmanlılar, *aman dileyen* binlerce Hristiyan ile Yahudiyi Buda'dan sürgün olarak Edirne, Selanik ile İstanbul'un yanı sıra başka yerlere yerleştirmiş ve nüfus kütüklerine *Budalı Sürgünler* şeklinde kaydetmiştir⁵⁰.

⁴⁸ Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, çev. N. Arslantaş, İstanbul, Kaknüs, 2001, s.43; Naim Güler, Türk Yahudileri Tarihi, C.1, İstanbul, Gözlem, 1993, s.30-31.

⁴⁹ Denizaşırı Seyahat, ed. Ch. Schefer, çev. İ. Arda, İstanbul, Eren, 2000, s.276-277.

⁵⁰ Bernard Lewis, İslam Dünyasında Yahudiler, çev. B. S. Şener, Ankara, İmge, 1996, s.145. Antalya Livası Tarihi (1922) müellifi S. Fikri Erten (1876-1962) Budalı İmamzâde ailesine mensup olduğunu, oradan Bosna'nın Rahiç kasabasına geldiğini belirtiyor (Musa Seyirci, Süleyman Fikri Erten, Antalya, 1994, s.6-7). Budun'ın 1526 yılında fethine ilişkin bir an-

1332'de Antalya'ya gelen İbn Battûta, Rumların oturduğu mahallenin çevresini birer duvar kuşattığını, Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapılarının kapalı tutulduğunu, *şehrin asıl halkı* dediği Rumların başka bir mahallede oturduklarını, buldukları yerin etrafının bir surla çevrilmiş olduğunu, Yahudilerin de kendilerine ait bir yerleşim alanları bulunduğunu, burasının da yine büyük bir duvarla çevrili durumda olduğunu belirtiyor; şehrin beyi ile ailesinin ve devlet erkânı ile kapıkullarının oturdukları semtin (*İçkale*) diğer taifelerden tamamen ayrılmış olduğunu, onların etrafının da bir surla çevrili ve *kale gibi* olduğunu yazıyor; Müslüman (ve Türkler) ahalinin ise *şehrin tam merkezinde* oturduğunu, şehrin merkezinde bir *Cuma Câmii* (Yivli Minare) ile medresenin, pek çok hamamın, düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşılar bulunduğunu, bütün şehrin etrafını ve söz konusu ettiği semtleri de içine alan geniş surlar tarafından kuşatıldığını anlatıyor⁵¹.

Bu durumda Antalya şehrinin beş bölüme ayrıldığını görüyoruz: Hristiyan, Müslüman ve Yahudi mahalleleri ile Yönetim (*İçkale*) ve Ticaret (*Mînâ*=Liman) semtleri. Liman'ın etrafını kuşatarak şehri talî kısımlara ayıran surlar, en eski şehrin çekirdeğini oluşturur ve kadim çağlardan kalmaz⁵². Şehir Helenistik dönemde Liman'ı kuşatan ve doğuya doğru uzanan kesimde iken, sonradan güney-doğudaki geniş alan bir surla çevriliyerek asıl şehre katılmıştır. X. yüzyılda ise kara tarafına ikinci bir sur yapılmış ve şehrin gelişimi ve temel yapısını sağlamıştır. Selçuklu döneminde *Mînâ'* da Batılı Hristiyan tüccarların yanısıra Arap, Rum, Yahudi gibi yabancı tüccarlar da ikamet ediyorlardı. Şehrin esas kısmı olan Liman'ın batısında ve kuzey-doğusunda Müslüman Türkler, güney-doğusunda Rumlar, orta kesiminde ise Yahudiler oturuyor, pazar ile çarşılar Türklerin oturduğu kesimde bulunuyordu⁵³.

Bu tasnif ve gözlem klasik bir Ortaçağ Türk-İslâm şehrinin sosyal yapısını gösterir. Antalya'nın Selçuklu mirası sosyal yapısını İstanbul'un fethine (1453) kadar koruduğu anlaşılıyor. Alman profesörü Dr. Wilfried Buch'un ifadesiyle, Ragusa şehri gibi her dinden, her ırktan insana hoşgörüsü ile kucak açan bir şehir olan Antalya, konumu açısından örnek ve sembol bir durum arz eder. XV. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış bir *Köln Seyahatnamesi*'nde Antalya şehrine ilişkin şu satırları okuyoruz⁵⁴: "*Antalya güzel bir şehir. Duvarlarla ve hendeklerle üç kısma ayrılmış, sanki üç ayrı şehirden oluşuyormuş gibi. Şehrin bir bölümünde*

latıda Osmanlı ordusunun şehre girmeden önce Hristiyan halkı çoktan şehri terk etmiş, yalnızca Yahudiler kalmıştır; Kanunî Sultan Süleyman, Budin dışında karşılayarak şehrin bütün anahtarlarını kendisine sunan heyetin başında bulunan Yozef ben Salomon Eskenazi'ye bir ferman vererek kendisini ve ailesini ve kendinden sonraki bütün sülalesini süresiz olarak her türlü vergiden muaf tutmuştur (Gülyüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, C.I, s.70; ayrıca bkz: Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s.36).

⁵¹ İbn Battûta *Seyahatnâmesi*, C.I, s.403.

⁵² Kalenin surları için bkz: Besim Darkot, "Antalya", *İslâm Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, MEB, 1978, s.461; Feridun Emecan, "Antalya", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, TDV, 1991, s.234.

⁵³ Biraz farklı bir yerleşime için bkz: Emecan, "Antalya", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, s.234-235.

⁵⁴ "Kudûse Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri", *Bellekten*, Nu.XLVI (Temmuz 1982), s.532.

Hıristiyanlar oturuyor, onlar pazar gününü, diğer bölümünde oturan Yahudiler cumartesiyi ve üçüncü bölümde oturan Türkler (Müslümanlar) ise Cuma gününü tatil sayıyorlar. Şehirde çok sayıda Hıristiyan tüccar var.”

Bu satırlar, bir yüzyıl kadar önce, 1332’de şehri gezip gören İbn Battûta’nın seyahat hatıraları ve gözlemleri ve dönemin tarihsel gerçekleri ile koşutluk içindedir. Üstelik sonraki dönemde, XVII. yüzyılda şehri gezip, gören ve yazan Fransız gezgini Paul Lucas gibi bir Batılının gözlemleri ile de örtüşmektedir. Bu gözlemler aslında bir gerçeğin ifadesidir. Gayri-Müslim cemaatlere hukukî bir statü veren Fatih Sultan Mehmet ise İstanbul’un fethinden sonraki dönemde bir fermanla Balkanlardan ve Anadolu şehirlerinden çok sayıda Yahudiyi getirterek başkent İstanbul’a yerleştirmişti. Bu zorunlu iskân sonucunda burarlarda âdeta tek bir Yahudi bile bırakılmamıştı⁵⁵. Fetihden sonraki günlerde yeni başkent İstanbul’un yeniden imar ve iskânı amacıyla yönelik olarak Antalya’dan İstanbul’a sürgün edilen bir grup Yahudi, burada cemaatlerinin adına birer sinagog da kurmuşlardı⁵⁶.

Sonuç olarak, Pamfilya Yahudi cemaatine ilişkin tarihî verileri Bergama Krallığı döneminden itibaren izleyebiliyoruz. Bu dönemde Pamfilya ile Likya’nın gelişmiş kentlerinde dağınık durumda bulunan Yahudiler, Roma döneminde Myra, Side, Perge, Phaselis, Attaleia kentlerinde oturuyorlardı. Bizans döneminde ise Hıristiyanlaşma yoluyla Helenleşme durumuna maruz kalmışlar, bölgenin en yoğun Yahudi yerleşim yeri olan Side’nin Araplar tarafından tahrip edilmesi üzerine Antalya kentine göçmüşlerdir. XIII. yüzyılın başlarında Selçuklu Türkleri tarafından alınan Antalya kentinde dinsel bir cemaat olarak müstakil bir mahallede oturan şehrin Yahudileri, yeni başkent İstanbul’un yeniden imar ve iskânı amacıyla yapılan göçler sonucunda Osmanlı döneminde küçük bir azınlık haline gelmiştir.

⁵⁵ Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s.142.

⁵⁶ Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s.16.

BİBLİYOGRAFYA

- Balard Michel, (2005), Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları, çev. R. Çavaş, İstanbul.
- Baykara, Tuncer, (1993), "Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya", Antalya IV. Selçuklu Semineri, Antalya.
- Baykara Tuncer, (2000), Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar), Ankara.
- Bean, George E., (1979), Turkey's Southern Shore, London.
- Bean George E. - Mansel Arif Müfid - İnan Jale, (1956), Side Agorası ve Civarındaki Binalar. 1948 Yılı Kazılanna Dair Rapor, Ankara TTK, Yazıt Nu. 69.
- Belazuri, Fütühü'l-Büldan, (1955), C.I, çev. Z. K. Ugan, İstanbul, Maarif Vekâleti.
- Bosch, Clemens Emin, (1957), Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler, çev. S. Atlan, Ankara.
- Broquiére, Bertrandon De La, (2000), Denizaşın Seyahat, ed. Ch. Schefer, çev. İ. Arda, İstanbul.
- Buch, Wilfried, (1982), "Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri", Belleten, Nu.XLVI.
- Cahen, C., (2000), Osmanlılardan Önce Anadolu, çev. E. Üyepazarcı, İstanbul.
- Çevik, Nevzat, (2009), "Likya'da Yahudi Varlığı İlk Kez Kanıtlandı", Şalom.
- Darkot, Besim, (1978), "Antalya", İslâm Ansiklopedisi, C.I, İstanbul, MEB.
- Emecen, Feridun, (1991) "Antalya", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, TDV.
- Erten, Süleyman Fikri, (1338), Antalya Livâsı Tarihi, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- Flemming, Barbara, (1964), Landschaftsgeschichte von Pmphylien, Pisidien und Lykien Im Spät-mittelalter, Wiesbaden.
- Foss, Clive, (1996), Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor, Hampshire.
- Galanti Avram, (1947), Türkler ve Yahudiler. Tarihî, Siyasî Tetkik, İstanbul.
- Goitein, S.D., (1967), A Mediterranean Society, Berkeley, University of California Pres.
- Güleryüz Naim, (1993), Türk Yahudileri Tarihi, C.I, İstanbul, Gözlem.
- Hellenkemper, Hansgerd – Hild, Friedrich, (2004), Tabula Imperii Byzantini, Band 8: Lykien und Pamphylien, Teil 1, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Heyd, W., (2000), Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, çev. E. Z. Karal, Ankara, TTK.
- İbn Battûta Seyahatnâmesi, (2004), C.I, çev. A. S. Aykut, İstanbul, Yapı Kredi.
- İbn Bîbî, Selçuknâme, (2007), çev. M. H. Yinanç, İstanbul, Kitabevi.
- Karaca Behset, (2002), XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, Isparta. Kitabı Mukaddes/Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), (1976), C.II, İstanbul.
- Lewis, Bernard, (1996), İslam Dünyasında Yahudiler, çev. B. S. Şener, Ankara, İmge.
- Lucas, Paul, (1814), Voyage du Sieur Paul Lucas, Tome I, Paris.
- Mansel, Arif Müfid, (1956), İlkçağda Antalya Bölgesi, İstanbul.
- Mansel, Arif Müfid, (1967), Side Klavuzu, Ankara, TTK.
- Moğol Hasan, (1997), Antalya Tarihi, Ankara, Mehter.
- Önder Mehmet, (1970), Bitmez-Tükenmez Anadolu, Ankara.
- Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, (1988), C.IV, ed. E. Z. Ökte, İstanbul, Kültür Bakanlığı.
- Planhol, Xavier, (1958), De La Plaine Pamphylie aux Lacs Pisidiens Nomadisme et vie Paysanne, Paris.
- Ramsay, W. M., (1960), Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, çev. M. Pektaş, İstanbul, MEB.
- Redford, S. – Leiser, G., (2008), Taşa Yazılan Zafer/Victory Inscribed, Antalya.
- Sefemame, (1967), çev. A. Tarzi, İstanbul, MEB.
- Star, J., (1939), The Jews of Byzantine Empire, Athens.
- Trebilco, Paul R., (1997), Jewish Communities in Asia Minor, Cambridge.
- Tudelalı Benjamin, (2001), Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri, çev. N. Arslantaş, İstanbul, Kaknüs.
- Turan, Osman, (1971), Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul, Turan Neşriyat.
- Turan Osman, (2004), Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Ötügen.

- Turan, Şerafettin, (1990), Türkiye-İtalya İlişkileri, C.I, İstanbul, Metis.
- Voyacoglu, Vasos, (2002), Alanya, çev. A. Ozi, Alanya, DAKTAV.
- Wallace, R. –Williams W., (1999),Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası, çev. Z. Z. İlkelen, İstanbul.
- Yıldırım, Ali, (2002), Alanya Kitâbeleri, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti.